

**ШЛЯХ ІСТОРИКА НА ТЛІ ДОБИ
(НЕПОМНЯЩИЙ А. А. АРСЕНІЙ МАРКЕВИЧ:
СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ КРЫМСКОГО КРАЕВЕДЕНИЯ.
— Симферополь: Бизнес-Информ, 2005. — 432 с.)**

Видатний мовознавець ХХ ст. Борис Антоненко-Давидович закликав розрізняти в українській мові використання слів "книжка" і "книга". Під останнім, на його думку, треба розуміти грубий фоліант, гробсбук (у сенсі бухгалтерської книги) чи святе письмо. Причому різниця більше полягає не у змісті, а в розмірі книжки¹. Тому наважимося стверджувати, що тримаємо перед собою чергову книгу сучасного українського історика Андрія Непомнящего. Проте в даному випадку мова йде не тільки про обсяг, а й про зміст. На відміну від попередніх творів, цього разу відомий кримознавець присвятив її лише одній постаті — Арсенію Маркевичу (1855–1942), людині, яка стала справжньою зіркою краєзнавства, прожила тривале життя, мужньо (Арсеній з давньогрецької і означає "мужній") долаючи життєві випробування, будучи свідком тектонічного зламу епох.

Праця А. Непомнящего складається з передмови, семи, а по суті восьми, розділів (отже, відсутні традиційні висновки, які заступає саме "Замість закінчення") та додатки. Насамперед слід відзначити специфіку подачі матеріалу. І мова йде не лише про побудову тексту чи стилістику. У книзі, на нашу думку, все підпорядковано основній меті — подати образ постаті і образ доби (або діб) в якій вона жила. Саме цьому сприяє і ошатне оформлення обкладинки і якісний папір (а в долішній частині сторінок відтворено тло відповідних краєвидів — у кожному розділі своє).

У передмові монографії А. Непомнящий слушно зауважує, що матеріалів у розпорядженні істориків не так і багато, особливо з огляду на те, що доля особистого архіву А. Маркевича досі нез'ясована. Отже, імовірно, саме це спричинилось до того, що Арсеній Маркевич залишався в історії історичної науки, краєзнавства "знайомим незнайомцем". Тому особливо розраховувати можна було б на розпорошену епістолярну спадщину, причому саме на адресатів А. Маркевича у зібраннях яких відклались його листи. А. Непомнящий провів колосальну евристичну роботу (чи не найімовірніше з ним можна зустрітись в якомусь петербурзькому архівосховищі). Саме інформативним можливостям епістолярій автор відводить тут

особливу увагу. Адже саме це у найбільшій мірі сприятиме досягненню поставленої мети "зобразити роботу найвидатнішої постаті кримського краєзнавства на тлі розвитку кримознавчих досліджень" у дискурсі "нової біографічної історії" з якою автор себе позиціонує.

Перший розділ "Становлення" хронологічно досить розлогий і охоплює біографію А. Маркевича від народження аж до початку ХХ ст. Гадаємо, що автор тлумачить назву розділу досить широко — не лише становлення особистості, а й включає в цей фрагмент основні віхи діяльності свого героя в офіційній сфері у дореволюційний час впритул до звільнення з Симферопольської гімназії у 1907 р. у 52-річному віці.

Загалом треба відзначити, що структура праці А. Непомнящего не нагадує традиційний для біографічних творів хронологічний наратив. Адже наступний розділ — "Організатор наукового кримознавства (1887–1917)" — значною мірою переплітається з матеріалом попереднього розділу. Причому це не на шкоду. Адже ми можемо побачити уже не просто чудового викладача гімназії, з його непростими життєвими колізіями, а відданого науці вченого, для якого зіткнення на роботі були не основним у його житті ділом як для пересічної особи, але лише ускладнюючими його творче зростання чинниками. Отже, перші два розділи композиційно пов'язані і могли б утворити частину першу книги.

Подібну картину можна спостерігати і щодо наступних двох розділів, які дозволимо собі виділити у другу частину. Розділ "У Таврійському університеті" присвячено вивченню новому для А. Маркевича досвіду роботи у вищому навчальному закладі протягом 1918–1921 рр. на тлі непростой історії народження і становлення університету. Щоправда автор обмежується буквально кількома рядками про діяльність викладача у цьому закладі у 20-ті рр. Імовірно причиною цьому є цілковита відсутність матеріалу. Та й треба врахувати, що справжнім тлом до цього є наступний розділ — "Революційне лихоліття".

Крим 1917–1920 рр. став ареною досить бурхливих подій. Для людей кабінетних, що займалися наукою, буцімто відірваних від життя, вир політичних пристрастей і кривавої боротьби за владу був страшний не лише тим, що потурбував їхнє спокійне життя (згадаймо хоча б Олександра Бертьє-Делагарда, якому так само судилось жити тоді у Криму²). Вони займалися наукою, яка озброювала їх суспільним відчуттям прийдешнього майбуття, яке не могло їх не лякати — будь-яка влада-переможниця могла прийти лише через насильство.

Проте діяльність згадуваного Таврійського університету (А. Непомнящий просто змушений його згадувати і в цьому розділі, але він

не повторюється, майстерно розподіляючи і дозуючи наявний у його розпорядженні матеріал щодо цього фрагменту), Таврійської вченої архівної комісії (згадуваної уже в третьому розділі і знову доречно) на чолі з А. Маркевичем, яка не тільки не припинила своєї діяльності, а діяла чи не з подвійною енергією, свідчили про креативну відповідь місцевої інтелігенції здавалося б апокаліптичним катаклізмом, що розгорталось навколо неї. Те, що підназва роботи "сторінки історії кримського краєзнавства" є не лише данина титульній естетиці, свідчить такий неординарний авторський хід, як уміщення посеред тексту розділу статті П. С. Гальцова "Російська наука і вчені в Криму (1917–1920)", що була опублікована у Берліні 1922 року.

До наступної частини так само можна віднести знову такі два розділи — "У Кримцентрархіві" та "Бурхливі двадцять кримського краєзнавства", де, безсумнівно, один з розділів як і у попередніх умовних частинах є змістовно ширшим, але поставлений другим. У першому з цих розділів показана спроба А. Маркевича пристосуватись до нової доби, працюючи архівістом. Досвід цей виявився цілком негативним: його прихід до Кримського центрального архіву у 1921 році стався через особистий конфлікт зі своїм товаришем Іваном Линниченком, а звільнення — через конфлікт з керівником цієї установи.

Для автора даних рядків (до певного часу) серед краєзнавців Південної України існував один Маркевич — одесит Олексій Іванович, професор Новоросійського університету, секретар Одеського товариства історії і старожитностей. Відкриття нової постаті для неофітів у рукописних відділах та архівах петербурзьких архівосховищ завжди починатиметься з плутанини у каталогових скринях, де обидва Маркевичі (російською мовою ініціали співпадають) часто-густо переплутані упорядниками. Вивчаючи розвиток історичної науки у XIX — на початку XX ст. не можна не сприймати Арсенія Маркевича як науковця, який відбувся, увійшов в історіографічний процес своїми працями, а у науково-організаційній діяльності — через створення і керівництво Таврійською вченою архівною комісією. Другий зі згаданих вище розділів відкриває ще одного А. Маркевича. Імовірно автор монографії відчув саме потребу потенційного читача довідатись більше саме про цей період його життя — розділ займає ледве не третину основного тексту праці.

Важливо відзначити досить незвичайну компоновку тексту монографії. Крім традиційних підрядкових посторінкових посилань автор рясно споряджує береги сторінок своєї праці примітками — своєрідними маргіналіями. Їх, за нашими підрахунками, понад сотню з дюжиною. Таке неординарне розв'язання проблеми розташування

приміток (за саму наявність яких авторові уже не можна не подякувати) сприяє як створенню необхідного образу доби, а з другого — сепарація їх з основного тексту не дозволяє відволіктись від центральної персони у творі. Маргінальний ансамбль довершують 133 ілюстрації, що розміщені у переважній більшості так само на берегах. Отже, 88 біографічних шкіців та 102 світлини та портрети створюють своєрідну галерею осіб в колі яких пройшло таке непросте життя нашого героя.

Дозволимо собі ще одне виділення двох останніх розділів ("Суворі тридцять: "теперішність похмура, тоскна, ніччевна..." та "Замість висновків") у четверту, заключну, частину. А. Маркевич пережив сумнозвісні часи і "великого перелому" і "великого терору". Він не припиняв працювати, хоча, здається працював уже по інерції та й "у стил". Очевидно, що це була не його доба і сучасники це відчували безсоромно применшуючи його доробок і заслуги у краєзнавстві. Епістолярії стають чи не найголовнішим джерелом для вивчення цього відтинку життя і внутрішнього стану патріарха кримознавства. Ще раз відзначимо, що автор монографії щільно насичує розділи розлогіми витягами з листів, а то й публікує їх цілком. Крім цього, він доволі часто (ми нарахували десяток разів) наводить серед текстів, окремо, інші матеріали, виділяючи їх іншим шрифтом і перетворюючи свою працю до деякої міри на археографічну публікацію.

Загалом треба вказати на те, що обсяг наведених історичних джерел у цитатах, витягах та цілком складає чи не третину тексту. З огляду на майже цілковиту відсутність висновків по розділах та т. м. генеральних висновків наприкінці може виникнути запитання: чи це не висновкофобія і побоювання демонстрації власної позиції, чи не реанімація літописоподібного викладу з вкрапленнями фрагментів джерел на кшталт раннього Аполлона Скальковського? Звичайно, що подібні запитання можуть викликати хіба що посмішку. Адже автор з приводу творчості А. Маркевича уже висловлювався (нагадаймо лише монографію 1998 року "Очерки развития исторического краеведения Крыма в XIX — начале XX века"). В даному разі автор, створюючи образ дослідника на тлі доби, надає у наше розпорядження дуже багато — тексти джерел і наче побоюється зруйнувати власним втручанням хиткий ефір субстанції, яку він створив у такий спосіб.

Отже, українська історіографія збагатилась гідним сучасних наукових вимог дослідженням. Андрій Непомнящий черговою монографією заповнює чарунку в історії кримознавства, адже постать Арсенія Маркевича — очевидно історика хоч і не першорядної значимості за вагою впливу на уми сучасників, безсумнівно середньої фаланги,

але при тому дослідника від Бога — давно заслуговувала стати мішенню для праці монографічного калібру (така тенденція набирає сьогодні обертів³). Вельми важливо, хто і як творить образ персоналії. Для нас лейтмотивом стало значення імені Маркевича. І хіба не мужність у тому, щоб віддано, протягом майже 90-літнього життя, роботи свою непомітну, але таку потрібну для суспільства роботу гуманітарія, несучи в собі як тягар маленьких і великих життєвих трагедій, так і глобальних соціальних катаклізмів. Насамкінець наголосимо, що чергова праця А. Непомнящего задає колегам хороший стандарт і творить певну моду у здійсненні такої традиційної і здавалося б тривіальної справи наукової творчості як написання монографій.

Примітки:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. *Як ми говоримо* / Уклад. Я. Б. Тимошенко. — К., 1991. — С. 43.
2. Избаш Т. А. А. Л. Бертъе-Делагард: последние годы жизни // *Записки исторического факультета (Одесса)*. — 1995. — Вып. 1. — С. 117–125.
3. Див. наприклад: Музичко О. Є. *Федір Іванович Леонтович (1833–1910): життя та наукова діяльність*. — Одеса, 2005. — 208 с.